

СПАДКОЄМНІСТЬ НАУКОВИХ ЗВИЧАЇВ

*Шутенко Юлія. Фольклорна традиція та авторське "Я": поезія
Василя Голобородька. – К.: Наукова думка, 2007. – 356 с.*

Творчість Василя Голобородька не так просто зрозуміти, бо нас упродовж століть, цілеспрямовано, цинічно і методично відлучали від наших національних первнів, підступно підрізали наші національні корені, нав'язуючи викривлені уявлення про духовність українського народу та його історію. Робилося все для того, щоб ми їх не знали, не розуміли і відвернулися від них, зреклися їх. А В. Голобородько, як поет і вчений, у цей жорстокий час, не зламавшись духом, жив ними, мислив ними, вони, ці звичаї, завжди були його еством. В одному зі своїх нечисленних інтерв'ю він так і говорить: "Мої відкриття в царині поетики казки створюють перспективу для появи нових віршів. Чекаю, поки ті тропи стануть моїм внутрішнім, невід'ємним, щоб не просто механічно їх виконувати, а тоді, гадаю, з'являються і нові вірші".¹ Ось тут і схований ключ до розуміння його поезії. Саме тому Ю. Шутенко, щасливо уникнувши людної нині псевдоміфологізації, поклала за основну підставу оцінюваного нами дослідження різні пласти національної духовної культури. Вона не силкується виходити на паралелі світової поезії, шукаючи в них способів вияву "світового значення", "світового рівня" В. Голобородька, а, йдучи за автором, те "світове значення", той "світовий рівень" знаходить насамперед у національній самотності його творчості, в художньому освоєнні ним поезії рідного народу, "адже український фольклор унікальний, створений власне українською мовою, і тому розкодовується усе багатство, через увесь зміст поетичних утворень української народної пісні, казки, загадки, прислів'я, приказки, думи та інших жанрів усної народної словесності. Тому розкриття національного змісту тих чи тих образів усної народної поезії, у творчості В. Голобородька визначає сутність проблематики та усєї сукупності поглядів на її розв'язання і потрактування у дослідженні Ю. Шутенко.

Цілком закономірно, що такому підходу у монографії передують теоретичний розділ, присвячений з'ясуванню особливостей взаємозв'язків усного колективного та письмового індивідуального начал, діалектиці їх становлення у ході формування творчої особистості митця. Ключовою тут є ідея О. Потебні про змінність значення і відносну нерухомість образу в писемній літературі та його мінливість в усній народній поетичній творчості, яка спрямовується на естетичну природу змінюваності образу в народній поезії та творення нових слів у мові, стосовно якої ми залишаємося на рівні безособової творчості. Доповнена тими чи тими положеннями праць М. Максимовича, І. Франка, М. Сумцова,

¹ Цитую за: Логвиненко О. Про що мовчання Василя Голобородька // Логвиненко О.М. Дзвін тиші. Українська література наприкінці II тисячоліття в діалогах із письменниками / передмова А. Погрібного. – К.: ВЦ "Прогрес", 2003. – С.163.

Ф. Колесси, інших вітчизняних і зарубіжних учених, ця ідея виводить дослідницю на низку нових, цікавих спостережень, обґрунтованих і самобутніх висновків.

Дослідниця цілком справедливо стверджує, що діалектика взаємодії образу і значення в українській літературі зумовила перехід етнографізму в етнопсихологізм, а „Я” як найвищий, регулятивно-прогнозуючий, духовно-смысловий центр особистості, моделює дійсність, надає слову, отже і образу, відповідного ідейно-особистісного значення і спрямування. Щоб конкретизувати, поглибити це положення, Ю. Шутенко знову звертається до праць своїх попередників, розвиває ті чи ті їх ідеї. Зосереджуючи свою увагу на з’ясуванні ролі авторського „Я” в художньому освоєнні народного світогляду та поетичних утворень різних жанрів усної народної творчості, в художньому моделюванні дійсності на цих підставах, вона розробляє свою, власну сукупність основоположних підстав у розв’язанні зазначеної проблеми. Вельми суттєвим тут є наголос на розвитку наукових ідей О. Потебні, наприклад, М. Ігнатенком, у його монографії „Генезис сучасного художнього мислення” (К., 1986), у спрямуванні їх на з’ясування природи художньо-естетичного мислення В. Голобородька. Діалектику взаємозв’язків колективного уснопоетичного та авторсько-особистісного, особливості становлення змісту і образу М. Ігнатенко вбачав у тому, що в уснопоетичному звичаї народний поет, співець оповідав не для свого колективу, а разом з ним, „Я” і „вони” в такому разі не протиставлялися, адже особа дорівнювала масі. В писемній же літературі взаємозв’язки між ними ґрунтуються якраз на такому протистоянні та зіставленні, на їх співвідношеннях. Відтак це визначає реалістичні спрямування в писемній художній творчості, що стало одним із ключових положень у розробці Ю. Шутенко теорії художнього освоєння народного світогляду та поетики усної народної творчості, з одного боку, а з іншого – дало досить вагомі підстави говорити про загрозу пошуків досить часто неіснуючого міфологізму літератури, космополітизації не лише літературних, а й уснопоетичних звичаїв сучасних народів. Саме в такому ключі Ю. Шутенко виформовує й своє розуміння фольклоризму поезії В. Голобородька, виділяючи в ньому такі складові: 1) введення у текст окремих мотивів, образів казки, пісні, наслідування ритмів замовляння; 2) психологічна інтерпретація баладних (та ін.) фольклорних мотивів; 3) використання та переосмислення народної символіки і 4) глибинне художнє освоєння народного світогляду. Воно, як бачимо, ґрунтується на результатах досліджень як наших попередників, так і сучасників, має справді науково-узагальнюючий характер. До того ж у монографії наголошується на співвідношенні свідомого і підсвідомого, де останнє є визначальним чинником у формуванні стилю художньо-естетичного мислення письменника, обумовлює психологічний вияв народності, глибинний національний зміст його творчості. Однак, спробувавши укласти новий зміст в усталене визначення, Ю. Шутенко допустила певну суперечність: поняття „художнє освоєння народного світогляду” повністю не вкладається у поняття „фольклоризм”, адже народний світогляд визначає зміст не лише уснопоетичних жанрів, а й звичаїв, побуту, народної етики, філософії, психології, соціології, різних видів мистецтва і т.д., які також обумовлюють національну своєрідність художньо-естетичного мислення письменника, характер взаємовідношень „Я” – „вони” у його творчості, а відтак й ідейно-естетичний зміст поетичного слова чи то образу в цілому. Правда, розвиваючи, конкретизуючи й уточнюючи ті чи інші положення першого розділу, авторка досягає природного поєднання цих понять, віднаходить світоглядні складники у змісті народнопоетичних образів, мотивів, сюжетів, символів, метафор і т.д. і навпаки – наголошує на світоглядній обумовленості розгортання і

становлення останніх. На таких підставах й ґрунтується уся сукупність поглядів дослідниці на розв'язувані у монографії проблеми.

Сутність естетики художнього освоєння народного світогляду та повсякденної дійсності у творчості В. Голобородька полягає в тому, що авторське „Я” в ній наближається, поєднується і досить часто зливається з „вони”, відбувається, так би мовити, зворотний щодо усного звичаю та індивідуальної творчості процес. Автор не протиставляє себе „ім”, а стає „ними”. Відтак і співвідношення образу та значення, зберігаючи в собі ознаки усного народнопоетичного звичаю, позначене все ж таки і творчою особистістю поета. Однак, будучи близьким до народнопоетичного, тобто мінливим, виростаючи з нього, образ у поезії В. Голобородька зберігає ознаки писемної поезії, стає носієм зображувального начала, відносно нерухомим, а значення – змінним. Саме така поєднуваність надає творчості поета поетичної принадності та неповторності, глибокого національного змісту. Він, цей зміст, знаходить свій вияв у художньому освоєнні узвичаєних в усній народній поезії способів оповіді, в особливостях тлумачення народнопоетичної символіки і т.д., дослідженню яких Ю. Шутенко приділяє особливу увагу. Завдяки такому підходу вона суттєво розширює рамки дослідження поставлених у книзі проблем, збагачує засоби й удосконалює його основоположні підстави.

Вагомими для з'ясування своєрідності освоєння писемною літературою усної народної поетичної творчості та народного світогляду загалом є спостереження дослідниці над особливостями поетичного втілення В.Голобородьком казкової традиції, народнопоетичними естетичними підставами творення ним авторських метафор-загадок, ідейно-естетичним призначенням первісних заборон на імена і приховування власних імен, замовлянь і т.д. Вагомими тому, що уже давно відомому в народознавчій та літературознавчій науці вона надає нових поштовхів, розвиває ті чи ті ідеї своїх попередників і таким чином формує не лише ключ до розуміння творчості поета, визначає національну природу неповторності його поезії, відкриває широкі можливості подальшого дослідження художнього доробку В. Голобородька, а й української літератури загалом у їх зв'язку з діалектикою становлення народного світогляду та поетики різних жанрів усної народної творчості.

Маючи на увазі, як уже говорилося, мінливий характер народнопоетичного образу і відносну нерухомість образу та змінність його значення в писемній літературі, дослідниця зосереджує свою увагу насамперед на особистісно-авторській естетиці та художніх засобах творення поетом образів за законами усної народної поезії. Таким чином, на перший план вона виносить і з'ясовує своєрідність взаємозв'язків народного та особистісно-авторського світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження і світоутвердження, з'ясовує закономірності цих взаємозв'язків і докладно аналізує нові художні образи у єдності їх змісту та форми, отой новий поетичний світ як наслідок діалектики становлення цих взаємозв'язків, як вияв національної самобутності творчої особистості В. Голобородька.

Вона, зокрема, стверджує: „у казках, загадках, що традиційно визначаються фольклористами як прозорі жанри фольклору, В.Голобородько вбачає глибоку поезію, сприймає ці тексти як густо метафоричні” (с. 134), а у поезіях, які постали на основі замовлянь, він „реконструює первісний світогляд” (с. 134). Наприклад, герой поезії „Розпускання колгоспів”, як і казковий герой-добротворець, також малий і третім (після братів і сестри) збирається виходити з дому. Він тримає у правій руці булаву, неодмінну ознаку казкового героя, адже покликаний допомогти братам, які пішли в поле орати, боротися зі Змієм. Але на відміну від народної казки таким змієм у поезії В. Голобородька є колгоспна система, яка знищила наші прадавні національні цінності. На

цьому казковий сюжет обривається, тепер з казкою поета єдне уже створений ним за законами казкової народної естетики та поетики самобутній авторський образ Змія – колгоспної системи. Мінливість казкового образу Змія на підставі законів писемної літератури тут справді переростає у відносно нерухомий образ, а зміст його – багатозначний, змінний, адже він може прочитуватися не лише як образ колгоспного ладу, а й як радянської, супротивної людяності, свавільної системи, комуністичної диктатури загалом.

На основі не переспіву, а таки художнього освоєння морально-звичаєвого змісту народної символіки, повір'їв, обрядів та вірувань, пов'язаних із волоссям, постають образи поезії-загадки „Мені, опиненому отут на дорозі”. Дошукуючись народнопоетичних підстав творення цих образів, Ю. Шутенко вказує на три типи інакомовлення, що властиві усній народній творчості. Перший з них, пише вона, „тип, коли ім'я замінюється вчинками особи у вигляді синтаксичної конструкції „Той, хто...”: „той, хто краде солому”. Другий тип – ім'я змінюється віддієслівним іменником у словосполученні з іншими словами: „долачі великих відстаней”. Третій – метафорична заміна дії іншою схожою дією: „намотував на спиці кілометри”. Деякі з цих інакомовлень-загадок відгадуються у контексті поезії, решта потребує залучення фантазії читача” (с. 214). На основі усебічного зіставного аналізу естетики, поетики та змісту названої поезії В.Голобородька і народних обрядів та повір'їв про волосся Ю. Шутенко доходить висновку, що зловіщий характер звіра, який викрадає волосся і тим самим позбавляє людину сили, здоров'я, навіть розуму, є не чим іншим як уособленням насильства, підступності, на яких побудовані диктаторські суспільства, насамперед, радянська та фашистська гітлерівська системи. Знову ж таки народнопоетична мінливість образу і відносна його нерухомість та змінність значення змісту у В. Голобородька засвідчують тісну, цілком природну злитість уснопоетичного та писемного начал у художньо-естетичному мисленні поета, образ якого хоч і має фольклорну природу, все ж таки залишається „образом оповідача в оповіданні від я” (с. 96).

Усебічний та проникливий аналіз творчості В. Голобородька на підставах, вироблених дослідницею з урахуванням досягнень не лише народознавства та літературознавства, а й інших гуманітарних наук, дозволили їй науково обґрунтувати і виокремити ті характерні ознаки творчості поета, які суттєво вирізняють його з-поміж інших сучасних письменників. Вони пов'язані насамперед з уснопоетичним прийомом поширення образу завдяки ступеневому переходу від однієї ланки до наступної через повторення останньої частини попередньої ланки, коли, за того, поет грається ствердженнями та запереченнями („Думка у синіх квітах”), з народною символікою („Удвох”, „Кажу вам таку собі баладу”, „Золота птаха”, „Село у маю”) з творенням цілісних міфопоетичних образів світу, власних загадок-метафор на підставах естетики та поетики народної загадки („А у одної течуть сльози”, „Знаємо про трьох”, „О, хто Ви, візитарю таємний”). До того ж прикметною ознакою творчого почерку В. Голобородька є творення образів, поезій в цілому не на основі народнопоетичного мотиву, а за естетичними законами жанру, скажімо, замовляння („З дитинства: замовляння дощику”), здатність відображати закони первісного мислення в поетичному униканні прямого називання осіб, явищ, предметів, у використанні різноманітних метафоричних форм („Тур з одним рогом”, „Яворовий лист”, „Дерево-любисток”). Ю. Шутенко також вказує і на властиве поетові використання символів як у їх усталеному значенні, так і наданні додаткових відтінків традиційним символам, створення нових символічних образів шляхом трансформування давніх, відомих („Хлопчик малює літо”, „З птахом”, „Вишневий садок тиші”, „Катерина (фуга)”, „Пошуки пташиних гнізд”).

У такому прочитанні творчості В. Голобородька вбачається подальший розвиток досліджень М. Костомарова, О. Потебні, М. Сумцова та інших вітчизняних учених про нашу духовність, про національну природу поетичного символу створення твердого, справді наукового національного підґрунтя для розв'язання нових історико-теоретичних проблем художнього освоєння народного світогляду, поетики уснопетичних жанрів у писемній літературі, чим і визначається внесок Ю. Шутенко в сучасне народознавство та літературознавство, становлення її як самобутнього вченого.

Само собою зрозуміло, що загалом глибока і змістовна праця молоді дослідниці не позбавлена певних недоліків, прорахунків, що є цілком закономірним у ході дослідження, так би мовити, „цілинних” пластів нашої духовності, у формуванні нових основоположних національних підстав сучасної науки про літературу. Впадає в око певна описовість, а іноді й конспективність в огляді праць із питань народознавства та літературознавства. Звичайно, тут доцільніше було б виконати проблемний їх аналіз, що природніше вписалося б у загальну концепцію усієї роботи, надало б динаміки розвитку тих чи тих її положень. Потребують докладнішого розроблення й такі питання, як особливості психологічного та естетичного вияву народності В. Голобородька, формування власне національних ознак і понять як інструментарію дослідження української літератури як літератури національної, ознак і понять, які б виражали саме національний зміст цієї літератури, відповідали б її природі, виражали б її глибинну національну сутність. Про те, що Ю. Шутенко стоїть саме на цьому шляху, свідчить глибокий слід, який залишили у її дослідженні праці не лише найвидатніших вітчизняних учених минулого, а й сучасних народознавців та літературознавців. Це насамперед стосується її наукового керівника світлої пам'яті Л. Дунаєвської та батька М. Дмитренка. А то добра ознака: перед нами переконливий приклад спадкоємності наукового досвіду, наукових знань і звичаїв, отже формується своя, національна школа у з'ясуванні народних джерел національної самобутності українського письменства, що заслугоує на високу оцінку, на найсерйознішу вимогливість, увагу і підтримку.

*Олексій Вертій,
кандидат філологічних наук,
доцент Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С.Макаренка, м. Суми*